

Terminas prie termino. IV

JONAS KLIMAVIČIUS

Lietuvių kalbos institutas

VIETŲ PAVADINIMAI SU SANDU -VIETĖ

Sprendžiant, *Ar taisytina **radimvietė**?* ir teikiant vietoj *radvietės rada-vietę*, vargu užtenka pasakyti, kad „minimo tipo dūrinių su dėmeniu *vieta* kalboje nėra daug“ ir kad tai „yra iš esmės vien XIX – XX a. naujadarai“ (Umbrasas 2007: 14). Paprasčiausias tikslumas reikalauja pasakyti, kad jau Konstantino Sirvydo žodynuose būta naujadarų *paleidavietė* „paleistuvystės namai“, *reikiavietė* „išvietė“ (Pakalka 1979: Rodyklė). *Kalvietė* „kalėjimas“ yra Jokūbo Brodovskio (~1692–1744) žodyne (LKŽ V 1959). Ir dabar pasidaromi terminai *lydvietė*, *litavietė*.

Tik tos vienos *radimvietės* netaisyklingumą ir jos pakaitus svarstant nėra svarbiausia, bet vis dėlto neužmirština, kad gausu kito darybos būdo – dktv. / bdv. + *vieta* – dūrinių, tarp jų nemažai senų. K. Sirvydo žodynuose jau yra *turgavietė*, *ugniavietė*. Paties K. Sirvydo naujadarai *mergavietė*, *auksavietė*, *geleživietė* „rūdynas“ (Pakalka 1979: Rodyklė) neprigijo, nors turint gyvą *rūdyną* (1. „pelkė su rudu vandeniu, durpynas“, 2. „turintis rūdžių, rūdinas vanduo“, 3. „rūdų turinti žemė“) 4. „rūdų telkinys, kasykla“ K. Milkaus žodynas (dabar terminas), naujaisiais laikais pasidaryta sirvydiška *rūdvietė* LEnc VI 1937 568 (LKŽ XI 1978), tik DŽ 1993 *rūdvietė* žr. *rūdynas* 1. geol. „rūdų telkinys“ (DŽ 1954 ir 1972 *rūdvietė* geol. „vieta, kur yra rūdos; rūdynas“, o *rūdynas* 1. „rūdų telkinys, rūdų kasykla“). Iš gyvosios kalbos minėtinos senosios (nepakeista galūne) formos *dvarvieta* ir *kėlvieta*, naujosios – *keliavietė* / *kėlvietė*, *daržavietė*, *gubavietė* ir *statvietė*, *kaimavietė*, *kiemavietė*, *kluon(a)vietė*, *kaupavietė*, *kėrvietė* „keruota, kęsuota vieta“, *kūgiavietė*, *miškavietė*, *namavietė* ir *trobavietė*, *butvietė* „vieta, kur buvo butas; sodybos vieta“ (: *butas* 3. „sodyba, buta, gyvenimas“, nors 1. „gyvenamasis namas, troba, pirkia“), *sodybvietė* ir *sodivietė*, *žagvietė*. Iš raštų (ir žodynų) – daugiau: *aklavietė*, *alkvietė*, *bebravietė* BM ir RT 281, *darbovietė* S. Daukantas / *darbavietė* P. Ruigio ir F. Kuršaičio žodynai /

darbvietė, dyk(a)vietė, dvarvietė, gaisravitė, gimtavitė, kapavitė, kařvietė „mūšio laukas“ F. Nesselmanno žodynas, S. Daukantas, *kurortavitė* GKr 1988 36 6, *lauřavitė, lizdavitė, mokslavitė* „mokykla“, *nakovynvietė, naudovietė* L. Ivinskis, *pelkiavitė, poilsiavietė, ponvietė, slaptavitė, startavitė, statybvietė, stirtavitė, stovyklavitė, šventovietė* F. Kuršaičio žodynas / *šventavitė* J. Šlapelis, *vandenvietė, vasarvietė, verslavitė, žaibavitė, žygvietė*. Negalima pamiršti, kad būta ir visai nevykusių, pavyzdžiui, *senraštovietė* A 1883 80, *kalnavietė* ir *slesnavietė* (*Nors ėmęs slesnavietes sausink, o kalnavietes drėkink*) Vaižgantas. Reikėtų atminti, kad gausu (ir pasikartojančių) ir panašių kaimavardžių: *Būdvietė, Būdvietės* (taip pat *Būdvietis, Būdviečiai* ir *Būdviečiai, Būdāviečiai*); *Arlōvietė, Čeriōškavitė, Diliāvietė, Gražiāvietė, Gūčiavitė, Kluonāvietė, Linksmāvietė, Liėgavitė, Pirkatāvietė, Ramōvietė, Salīnīavitė, Šilvietė, Šmylāvietė, Šūkiavitė, Zumbrickāvietė; Žārdvīeta; taip pat Bīlvietis, Masīkviētīškis, Pōcviētis, Rādvietis, Šākviētis, Ūosviētis; Bāzviečiai, Daukšviečiai, Dīdviečiai, Dvárviečiai / Dvarviečiai, Gėrviečiai, Jūostaviečiai, Kiškėlviečiai, Kúokaviečiai, Lėnkviečiai, Mėtirkviečiai, Mīlviečiai, Mīsviečiai, Nōrkviečiai, Pūzraviečiai, Sārviečiai, Skeřsviečiai, Svirnaviečiai, Šiaūdviečiai, Tatōrviečiai, Žārdviečiai; Dangviėtai.*

Radimvietė ir *augimvietė* yra netaisyklingi dariniai, kalbama reikšme toks ir *kirtimvietė*. Bet kita reikšme – *kirtimvietė* „buvusio kirtimo vieta“, bent kaip potencializmas, galėtų būti *miřkavitės* „vieta, kur augo miřkas, buvusio miřko vieta“ (LKŽ VIII 1970) antonimas. Terminijoje neįmanoma išsiversti be sunkios sandaros žodžių, pvz.: *šlapimtakis, šilumvėžis, geleřinkelis, kritulmatis, sodybvietė, statybvietė, vainiklapis, žiedynkotis, žiedynlapis, žiedynpumpuris, žiedynsostis, žiedynstiebis...* Šiuo požiūriu terminija panaši į vardyną – jame ne(iř)vengiami ir dar sunkesni dariniai, ypač kirčiavimas, pvz.: *Ąžuolpamūšė* ir *Lařmėnpamūšis, Aržuolupis, Dambāvaragio pīliakalnis, Didžprūdėliai, Kerkūtviečiai, Ketūrnaujiena, Kunigókalis, Melđikviršiai, Paantvardys, Pabūdupiai, Pābūdviečiai, Pajūodupė, Pālazdijis* ir *Pāpalazdijai, Pāpiliakalnis, Pasandrauys, Pařilūpiai, Pavilkijys, Pykuōliakalnis, Plinkāigalis, Salapėraugis, Tiltėliamiřkio kalnas...*

Svarbiausia yra tai, kad abiejų skirtingų darybos būdų – dktv. / bdv. + *vieta* (būta ar esama) ir vksm. + *vieta* (paprastai esama) – žodžiai įeina į bendras semantines mikrosistemas – *rūdvietė* ir *kasvietė, grėřvietė, kirtavitė; lizdavitė* ir *tuokvietė; poilsiavietė, kurort(a)vietė* ir *gydovietė*. Kai kurių priiskyrimas prie vieno katro darybos būdo gana keblus. Todėl reikia kalbėti, kol laikas.

Geriausias pavyzdys buvo Vinco Urbučio straipsnis *Dar dėl kirtavietės ir kirtimvietės* (KK III 1962: 45–50) – atsakas į Antano Lyberio straipsnėlį *Ar gerai sudarytas žodis kirtavietė* (KK I 1961: 35–36). Darybos ir darinio formos – *kirtavietė* – klausimas Urbučio išspręstas pavyzdinčiai. Bet vienas dalykas likęs neišpainiotas ir tai tęsiasi ilgai. Žodžio *kirtavietė* reikšmė oponento pasakyta aiškiai – rus. *забой* (Lyberis 1961: 35). Įdomu, kad ten jau minima *kasvietė*, *gręžvietė*, nors *kasvietės* nėra ne tik LKŽ V 1959, bet ir DŽ 1954, ir 1972 (atsiranda tik DŽ 1993); *gręžvietės* nėra nei LKŽ III 1956, nei DŽ 1993, nors *gręžvietė* minėtina jau anksčiau paties A. Lyberio (Lyberis ir Ulvydas 1958: 71, 102), yra terminų žodynuose: *забой* – *kirtavietė* (kasi-niuose), *gręžvietė* (gręžinyje), *забой скважины* – 1. *gręžvietė*, *gręžinio dugnas* (geol.), 2. *gręžinio dugnas* (geol.), *забой штрека* – *štreko kirtavietė* (kaln.) G ir FGTŽ 1956, *забой* – *kirtavietė*, plg. *забойщик* – *rūdos kirtėjas* PolŽ 1959, *забой* – 1. kas. *kirtavietė*, 2. geol. *gręžvietė*, *забой скважины* – *gręžvietė* PolŽ 1984. Bet siūloma *kirtavietę* keisti ne tik į *kirtvietę*, bet ir „geriausia, į *kirtimvietę*“ (Lyberis 1961: 35). Urbutis atsako: „<...> žodis *kirtavietė* <...> specialios reikšmės terminu (pavyzdžiui, kad ir vietoj rusų *забой*) drąsiai gali būti vartojamas ir toliau. Paprastai kalbai, žinoma, jis yra mažai reikalingas. Vietoj *kirtaviečių valymas* (miške) gražiausiai galima pasakyti *kirtimų valymas*“ (Urbutis 1962: 49). Nustebę patiriame, kad ir DŽ 1954 *kirtavietė* žr. *kirtimas* (2. reikšm.) „kertamas ar iškirstas miško plotas“, o LKŽ V 1959 jau be nuorodos – *kirtavietė* „kertamas miško plotas; kirtimas“: *Kirtaviečių valymas yra vienas svarbiausių miško ūkio darbų* (tarybiniai raštai), nors ir *kirtimas* 6. „iškirstas miško plotas, skynimas“ – ir iš gyvosios kalbos, ir iš raštų. Išeitų, kad anksčiau negu atsirado kasybos terminas *kirtavietė* (gal kartu su *kasviete* ir *gręžviete*), miškininkai gyvosios kalbos žodį *kirtimas*, *-ai* nežinia kodėl, patys susigalvoję ar kieno patarti pakeitė tuo kitkam skirtu naujadaru *kirtavietė*. 1962 m. Urbučio paprotinimo ar nepaisyta, ar greičiausiai nė negirdėta gal net pačių kalbininkų: ir DŽ 1972 *kirtavietė* – tik „miško ruožas kirsti; kertamas miško plotas“, o *kirtimas* 2. „iškirstas miško plotas, skynimas“. Be reikalo kištos *kirtimvietės* (*забой!*) pagrįstas atmetimas (*kirtimvietė* žr. *kirtavietė* DŽ 1972) turbūt irgi prie to prisidėjo. Tik DŽ 1993 *kirtavietė* pateikiama jau dvireikšmė – 1. „miško ruožas kirsti; kertamas miško plotas“, 2. „kertama uolienų vieta“: *anglių kirtavietė*. Veikiausiai tai esama pereinamojo – kompromisinio pateikimo būdo. Vartosena tokių žodyno reikšmių pateikimą patvirtina: 1. *Visur daug kirtaviečių, riogso kelmai* Vd 2007 32 54. 2. <...> *šachtininkai*, <...>, *priversti leistis į kirtavietes* Vd 2007 47 44.

Niekas iš darybininkų – Pranas Skardžius, Vincas Urbutis, Saulius Ambrazas – nėra kalbėję apie šitokių veiksmo rezultatų pavadinimų kaip *kirtimas*, *-ai* kokių reikšmingesni, distinktyvų būto laiko poreiksmį – tas rezultatas gali būti ateityje, dabar ir gali būti įvykęs. Tai patvirtina ir leksinės reikšmės, pvz.: *audimas* 2. „vienu kartu apmetamo audeklo kiekis“: *Iš tų verpalų bus vienas audimas* Geistaraĩ, 3. „audeklas, audinys“: *Kiek metrų audimo įsimetei?* Upyna. *Susiverpki verpimėlį, išsiauski audimėlį – pasisiūsi, bevilkėsi* J. Jablonskis; *maišymas* 4. „duonos tešla, įmaišyta ir užraugta duona“: *Maišymui miltų bus, bet atminkam ne* Geistaraĩ; 2. *pūdymas, pūdymas* 1. „paliktas neapsėtas, besiilsintis dirbamas laukas“: *Nelaiko pūdymų dabar, tik sėj[ia], sėj[ia]* Juodaičiai (Jurbarko r.). Nors neretai įprasčiau apie tuos rezultatus kalbėti būtuojų laiku, pavyzdžiui, *suskyniau skynimą, supyniau pynimą* Kařtena, bet tai juk visada gali būti ir būsimas, darytinas dalykas, jau turintis pavadinimą (dabar ir planą, projektą). Įtaigos gal daro ir daryba – iš būtojo kartinio laiko, nors „kitados vediniai su priesaga *-imas* buvo daromi iš veiksmazodžių esamojo laiko kamienų“ (Ambrazas 1993: 24). Beje, kai kurie tokie vediniai neturi nė mažiausios semantinės sąsajos su laiku – *kinkymas, -ai, grendymas, -ai, pasakymas, -ai*. Reikia pastebėti, kad reikšmių aiškinimuose būtasis laikas neretai be reikalo vartojamas vietoj esamojo. Įvardijant paprastai nedaroma laiko skirtis – svarbu ne laikas, esamas ar būtas, svarbu paskirtis – plg. *malimas* 2. „maltini ar sumalti grūdai“. Jei *pylimas* būtų tik „jau supiltas“, tai kaip „dar pilsimas“?!

Miškininkai nusigriebė nugirstą žodį ir pasidarė nebūtiną skirtumą – *kirtavietė* (beje, I sandas iš būtojo laiko – *kirt-o*) ir *kirtimas*: *kirtavietėje* vyksta miško ar atskirų medžių *kirtimas*, bet kas yra *kirtime*? Tai nėra gyvąja kalba paremta skirtis, čia daugiau kalbos logizavimo. Jei jau skirti, tai „iškirstas miško plotas“ tiksliau ir aiškiau būtų ne *kirtimas*, o gyvosios kalbos *iškarta* „miške iškirstas plotas; skynimas, kirtimas“ Šimkaičiai, Telšiai, Užventis, Žemaitė, A. Juškos žodynas (LKŽ IV 1957); mažiau tikėtų *miškavietė* Gegrėnai, Dusetos (LKŽ VIII 1970) – tai gal orientuoja į *mišką* kaip masyvą. LTE V 1979 sistema visai sujaukta: *kirtavietė* – 1. „kasinio galą ribojantis paviršius, sudaromas uolieną ardančiu instrumentu <...>“, o 2. „kirsti skiriamas ar iškirstas miško plotas“, dar ↗ *biržė* 1. „miško plotas, skiriamas kirsti, <...>“ LTE II 1977, o *kirtimo* nėra, nes *kirtavietė* – „<...>“, ar iškirstas miško plotas“. VLE X 2006 „kasinio galą ribojantis paviršius, <...>“ yra *kirtavietė* 3., o 1. „iškirstas ir neatsodintas arba savaime dar neatžėlęs miško plotas <...>“ (autorius – miškininkas Antanas Juodvalkis) ir 2. „kertamas miško

plotas“, dar $\nearrow$ *biržė* 3. „miško plotas, skiriamas pagr. ir tarpiniams kirtimams, <...>“ (autorius) VLE III 2003, o *kirtimo* nėra.

Trumpa išvada – prieš pusšimtį metų pasigavę *kirtavietę* miškininkai neliauja svyruoti, kas tai yra – tai „skiriamas kirsti ar iškirstas“, tai ir „iškirstas“, ir „kertamas“ plotas. Be rimto miškininkystės terminų žodyno čia nieko nebus.

Augavietė fiksuota LKŽ I₂ 1968, o DŽ 1993 sunorminta: *augimvietė* žr. *augavietė* – „vieta, kur augalas natūraliai auga“. *Radvietė* fiksuota daug vėliau – AplApsŽ 2000. Dar po 7 metų sugalvota siūlyti pagal analogiją su *augavietė* – *radavietė* (Umbrasas 2007: 14). Ar reikia tos analogijos – juk turime gerą precedentą, kaip Urbutis atmetė analoginę – pagal *kasvietę* ir *grėžvietę* – formą *kirtvietę*: ją įvertino kaip „tokio pat gerumo“ (Urbutis 1962: 48), bet teikė *kirtavietę* – „vartojamą jau daugiau kaip penkiolika metų“ (Urbutis, ten pat). Svarbiau, kad nepritrūktų noro, valios ir laiko taisyti, kas tikrai būtina. O analogijų esti įvairių, traukiančių ir į priešingas puses, šiuo atveju – *radvila*: *radvilà*, *radviliukas* psn., tarm. „rastinis vaikas“ – žr. *pamestinukas* DŽ 1954 (DŽ 1972 – nei psn., nei tarm.; DŽ 1993 – žr. *rastinukas*).

A. Umbrasas praleido niekaip nevertinęs *perimvietę* (formali dingstis – nėra žodynuose). Ji panaši, bet kitokia negu *radimvietė*, *augimvietė*, – *perėti*, *peri*, *perėjo* yra mišriojo tipo veiksmazodis, taigi iš *perėjimas* būtų griozdas *perėjim(a)vietė*, o dūriniai su tokiu (mišriojo tipo) veiksmazodiniu sandu nėra būdingi, nors galimi (yra *guldavietė* „gulykla“ ir net *gyvenvietė* – iš antrinio veiksmazodžio). *Perimvietė* būtų nebent iš dalyvinio I sando *perimas*, –a, bet tokių nežinoma. O galimas darinys *peravietė* būtų bene dviprasmiškas – gal pirmiausia kaip *perai* (bičių) + *vieta* (avilyje). Taigi reiktų ryžtis formai ***pérvietė*** (ji stiprintų ir *radvietę*).

Lizdavietė „vieta lizdui“, vartota Vaižganto ir ornitologo Tado Ivanausko, leksikografiškai fiksuota LKŽ VII 1966, bet iš DŽ – tik DŽ 1993. Nelengva nuspręsti, katro darybos būdo yra ***žiemavietė*** LEnc IV 1936: 1383, T. Ivanauskas (LKŽ XX 2002) ir *žiemovietė* DŽ 1972. Nebaigtas ir norminimas – DŽ 1993 lyg teiktinesnė *žiemovietė*, nes aiškinama – „žiemojimo vieta“, o *žiemavietė* nusakoma tik sinonimu – „žiemovietė“. Darybinis antonimas ***vasarvietė*** „vasaravimo vieta“ DŽ 1993 irgi ne visai aiškios darybos – I sandas gali būti ir iš *vasar-oti*. *Žiemovietė* formaliai būtų iš *žiema* + *vieta*, *žiemavietė* – iš *žiem-oti* + *vieta*, bet nebūtinai – jungiamasis balsis –a– analogiškai gali būti ir iš *žiemos*. Vėl geriausia būtų žiūrėti vartosenos pirmumo – teikti formą ***žiemavietė*** (T. Ivanauskas).

Nerštavietė „žuvų neršimo vieta“ DŽ 1954, 1972 ir 1993, LKŽ VIII 1970 formaliai irgi galėtų būti abiejų darybos būdų, nors veikiausiai yra iš *nerštas + vieta*. **Žūklavietė** „žūklės vieta“ DŽ 1993, LKŽ XX 2002 sudaryta aiškiai – iš *žūklė + vieta*. Plintant aiškos motyvacijos darinių madai gal kam dingojasi viena *žvejyba* galėsiant verstis. Bet *medž-ioklei* į porą kaip tik geriau tinka *žū-klė* (:²žūti ryt. „žvejoti, žuvauti“ DŽ 1993), o *žūklavietę* keisti *žvejybos vieta* neracionalu.

Nuolat randasi panašių darinių, bet ne visada sėkmingai. Antai rašytojas Pulgis Andriušis yra pavartojęs žodį – [musių] **miegovietė** Mt 1992 2 36. Gal taisyklingesnė būtų *miegavietė*, bet juk su jungiamuoju balsiu -o- įsigalėjusi ir *darbovietė*. Tikrai taisytina *maudymvietė* LP 1985 86 2, bet tikrai būtų ne *maudymvietė*, o **maudavietė**.

Reikėtų priminti – dūrinio ir atitinkamo junginio reikšmės gali skirtis, pvz.: *darbovietė* „darbo, tarnybos vieta (kaip įstaiga)“ ir *darbo vieta* „specialiai įrengta, skirta vieta dirbti“; *gyvenvietė* – DŽ₃ netiksliai aiškinama kaip „gyvenamoji vieta“: tai ir yra *gyvenamoji vieta* „vieta, kur gyvena asmuo“, o *gyvenvietės, gyvenamosios vietovės* – „žmonių gyvenimo ir veiklos vietos“ – miestai, miesteliai, kaimai VLE VI 2004.

NE SUTAPDINTAS, O PLOKŠČIASIS STOGAS

Klausimas, ar gerai *sutapdintas stogas*, būtų beveik nereikalingas – koks gerumas, kad neaišku? Ne tik neaišku, bet ir keista. Tačiau patyrinėjus matyti, kad kiti galimi kandidatai kliuvo, nors be būtino reikalo, tačiau ne visai ir be jokios priežasties. Žinoma, atkliudyti tikrai reikia, nes buvo pasirinktas (anaip tol ir ne visų) prasčiausias variantas.

Aiškinama, kad toks *stogas sutapdintas* su *lubomis*. Bet čia iš karto išlenda termino netikslumas – ir *šlaitinis stogas* (ar jo dalis) gali būti *sutapdintas* su *lubomis*. Kita yda – neaišku (iš paties termino), su kuo *sutapdintas*. Ir nieko kito *sutapdinto* statyboje nėra, nors, sakysim, vieno aukšto *lubos* gali *sutapti* su kito *grindimis*.

Sutapdintas stogas vartojamas ir statybos mokslinėje literatūroje, ir ypač periodikoje (visai naujas pavyzdys: *specializuojasi sutapdintų ir šlaitinių stogų dengimo srityje* Vd 2007 31 20). Bet nuostabus dalykas – jo nėra ne tik DŽ 1993, LKŽ XIII 1984 ir XV 1991, RLKŽ II 1983 ir IV 1985, LRKŽ 1988, bet ir PolŽ 1959 ir 1984, StatŽ 2002.

O rasime terminų žodynuose dar irgi visai. Antai PolŽ 1959 *плоская крыша* – *lėkštas stogas*, PolŽ 1984 ir *плоская*, ir *плоскоскатная крыша* –

lėkštasis stogas (pršng. *ската́я кры́ша* – šlaitinis stogas), nors *плоское перекры́тие* – *plokščioji perdanga*, o StatŽ 2002 tai *plokščiasis stogas* – *flat [deck] roof, terrace* – *Flachdach* – *toiture-terrace* – *toit plat [en terrasse]* – *плоская кры́ша*, o *statusis stogas* – *steep roof* – *steiles Dach* – *toit abrupt* – *крутая кры́ша*.

Literatūroje pasitaiko ir mišinio, pvz.: *Jeigu pastatas be pastogės, tai perdenginio ir stogo funkcijas atlieka viena konstrukcija, vadinama sutapdintu denginiu* CivilP 1969 7. *Atsižvelgiant į nuolydžio dydį, stogus galima suskirstyti į stačiašlaičius (su didesniu kaip 10⁰ nuolydžiu), lėkštašlaičius (4–10⁰) ir plokščius (0–4⁰)* (ten pat, 98). *Plokščiųjų stogų konstrukcija susideda iš gelžbetoninio perdenginio, garo izoliacijos, šiluminės izoliacijos, hidroizoliacinio sluoksnio ir grindų, kurios tuo pačiu yra ir stogo danga* (ten pat, 119).

Jau DŽ 1972 *stogas* 1. yra *lėkštas, status, plokščias* (taip ir DŽ 1993). Visi skirtingi, bet ar visi aiškūs? Klausimas daug kam atrodoys tuščias, bet atsakymas bus netikėtas.

Tikrai netikėtas yra žodžio *lėkštas* aiškinimas – 1. „plokščias, negilus“ (nors pavyzdžiai plokštumo nerodo: *lėkštas dubuo* (plg. *lėkštė* – 1. „lėkštas dubuo“), *lėkštas stogas, lėkšti salos krantai* (nestatūs, nuolaidūs) DŽ 1954; 1. „plokščias, lygus“: *lėkštos dirvos – vanduo nenubėga*, 2. „nestatus, nuolaidus, nuožulnus“: *lėkštas stogas, lėkšti salos krantai*, 3. „negilus“: *lėkštas dubuo* DŽ 1972 ir 1993 (plg. *lėkštė* – 1. „apskritas indas nuolaidžiais kraštais“ DŽ 1972, 1. „apskritas valgomas indas nuolaidžiais kraštais“ DŽ 1993, nors ir DŽ 1972, ir DŽ 1993 yra: *gili lėkštė sriubai, negili – mėsai*)¹. *Gilios lėkštės* ir kraštai turbūt statesni.

Jau DŽ 1954 *plokščias* 1. „lygus, neišgaubtas, priplotas“ iliustruojamas

¹ DŽ 1954 nėra žodžio *puslėkštė*, o DŽ 1972 ir 1993 pateikiama netikra *puslėkštės* reikšmė – 1. „maža lėkštė“ (2. „pusės lėkštės kiekis“), o tai iš tikrųjų – vartoseną aiškiausiai rodo! – yra *lėkštelė* „nedidelė lėkštė stiklinei, puodeliui ar kt. padėti“: *servizo lėkštelė* DŽ 1972, 1. „nedidelė lėkštė“ DŽ 1993 (o 2. „pusės kiekis“ – *pusė lėkštės*). Panašiai daug kur aiškinamas ir *pusdubenis* – 1. „nedidelis dubuo“ DŽ 1954, 1972 ir 1993, 1. „nedidelis, mažesnis dubuo“ LKŽ X 1976. Mažesni indai paprastai vadinami ne dūriniais su sandu *pus-*, o mažybės priesagų vediniais – *statinaitė, kibirėlis, puodukas, skardelė, buteliukas / butelaitis, stiklinėlė / stiklinaitė, lėkštelė / lėkštaitė, dubenėlis* (taip pat *maišelis, krepšelis, pintinė / pintinaitė, dėžutė*), išsiskiria tik naujesnis *pusbutelis*, bet čia iš kiekio reikšmės (plg. *puslitrīs* „pusės litro talpos butelis“) – kaip ir *puskartė, pusmaišis*. Žemės ūkio rūmų terminas *pusdubenis* vietoj svetimybės *palmiskas* (lenk. *pólmisek*) GK 1934 5–8 86 (var. *palunskas* 1. „dubuo“, 2. „padėklas“ LKŽ IX 1973, LKŽ IX nefiksuotas *palumiskas* Pilviškiai) iš tikrųjų turėtų būti *puslėkštė* – juk ir aiškinama: 2. „kiek gilesnė pailga lėkštė“, nes tai yra lėkštėms įprastos medžiagos (keramikos) ir fasono indas, tik ne „pusė lėkštės“, o „pusiau lėkštė“ (plg. *puspriekabė*). Atkreiptinas dėmesys, kad *блюда* pirmiausia yra 1. *didlėkštė*, 2. *lėkštė*, tik 3. *dubuo* PrekŽ 1996. Du panašūs indai – *dubuo* 1. „apskritas dubus indas; <...>“ DŽ 1993, 1. „platus ir dubus apvalus indas sriubai, prausimui, skalbimui ir pan., <...>“ LKŽ II, 1969, *lėkštė* 1. „apskritas valgomas indas nuolaidžiais kraštais“ DŽ 1993, 1. „apvalus indas lėkštais kraštais, iš kurio valgoma“ LKŽ VII 1966 (apibrėžtys

junginiu *plokščias stogas*, DŽ 1972 aiškinamas tiksliau – „tiesiu ir lygiu paviršiumi, horizontaliai lygus“, DŽ 1993 prasčiau – „kuris turi tiesų ir lygų paviršių“. DŽ 1972 ir 1993 yra ir *plokščiasstogis*, –ė (*namas*). *Plokščio* reikšmę bendrinėje kalboje nedviprasmiškai rodo ir jo vediniai – terminai *plokštė*, *plokštelė*, *plokštainis*, *plokštuma* geom. ir geogr., *plokščiakalnis* (nors kiek banguotu paviršiumi), *plokščiaspaudė*, *plokščiareplės*, *plokštinis (kapas)* archeol. (plokščiu paviršiumi), taip pat termininiai būdvardžiai *plokščiadugnis*, –ė (*laivas*, *valtis*), *plokščiaviršūnės (kalvos)*, *plokščiagrūdžiai (vikiai)*, *plokščiavarpiai (miežiai)*.

Tačiau LKŽ X 1976 *plokščias* 4. „lėkštas“: *flache Schüssel – plokščias bliūdas* P. Ruigio žodynas (patikslinta *de visu*) (*pliokščias* ir *pliokštus* šia reikšme nėra fiksuotas). Žinoma, šitai yra ne iš dabartinės bendrinės kalbos – dabar *plokščias dubuo* būtų *contradictio in adiecto*.

Kitas siūlo galelis yra LKŽ VII 1966 – *lėkštas* 1. „plokščias, plynas, lygus“ Kvédarna, Kařtena, Skiřsnemunė, prūsų raštai, taip pat – 1. „plokščias“ Sintaui (Zanž II 2004), variantas *lėkšnas* žr. *lėkštas* 1: *lėkšnas stogas* J. Jablonskis (nors *lėkšnus* žr. *lėkštas* 3: *lėkšni torielka* – irgi J. Jablonskis). Tik *lėkštas* 2. „nuolaidus, nuožulnus, nestatus“ (reikšmės arealas nurodytas nepakankamai), 3. „su nuolaidžiais kraštais, negilus, nedubus“: *flache Schüssel – lėkštas bliūdas* (o *tiefe Schüssel – dubus bliūdas*) F. Kuršaičio žodynas (patikslinta *de visu*) // „seklus“: *lėkšta vieta* Vilkaviškis, taip pat 3. „seklus, negilus“ Lukšiai (Zanž II 2004). K. Milkaus žodyne – abejaip: *bliūdas lėkštas, plokštus – eine flache Schüssel* (patikslinta *de visu*).

Plokščias pagrindinė reikšmė bendrinėje kalboje gali būti tik „horizontaliai lygus“. Tačiau ir *plokščio*, ir *lėkšto* reikšmių minėti įvairavimai tarmėse,

nėra dar visai tikslios) skiriasi ne iš esmės, o daugiau medžiaga (ne visai visada), be to, *dubens* paskirtis platesnė. Kad yra du, susiklostė istoriškai. Šaknimis abudu, dabar motyvuoti indo pavidalo ypatybėmis (*dubuo*: *dubus*, *lėkštė*: *lėkštas*), yra susiję su patiekalu ir valgymu. *Dubuo* (Kvédarna, Gargždai; var. *dubenis* Skriaudžiai) LKŽ II₂ 1969 Kazimiero Būgos siūlymu (Sabaliauskas 1990: 293) ir bene Jono Jablonskio rūpesčiu pakeitė jau P. Ruigio žodyne fiksuotą slavybę *bliūdas* (*bliūdelė* jau J. Bretkūno Biblijoje) LKŽ I₂ 1968, o rus. *блюдо* – bendrasis slavų skolinys iš got. *biuþs* (kilm. *biudis*) „dubuo“ < *biudan* „siūlyti“ (Фасмер I 1986). Ir rus. *миска* – žodžio *муca* mažybinė forma, lenk. *misa*, *miska*, *miseczka* – bendrasis slavų skolinys – veikiausiai per got. *mēs* iš vulg. lot. *mēsa* < lot. *mensa* „stalas; valgis, patiekalas“ (Фасмер II 1986; Brückner 1974). Pagal *миска* priderinta ir skolinio iš lot. *discus* (< gr. *discos*) „skridinys“ (ir valgiui pasidėti; pagal pavidalą – lėkštės / dubens pirmtakas) – per germanus (vid. ol. *disc*, sen. vok. aukšt. *tisc* → dabart. vok. *Tisch*) slaviška forma – lenk. *deska*, rus. *доска*, ukr. *дошка* (Фасмер I 1986; Brückner 1974). *Lėkštė* (Šatės, Pandėlys, Skiřsnemunė) LKŽ VII 1966 (gal be reikalo Fraenkel 1955–1965 laikoma naujadaru) vėlgi greičiausiai Jablonskio įtaisyta vietoj jau J. Bretkūno Biblijoje vartotos *torielkos* (yra ir variantų) LKŽ XVI 1995, skolinios iš slavų – rus. *тапелька* < lenk. *talerz* < ček. *talíř*, slavų – iš germanų (vid. vok. aukšt. *talier*), šių – iš ital. *tagliere* < *tagliare* „pjauti“ < lot. *taliare* „pjauti“ (Фасмер IV 1987; Brückner 1974).

manding, neleidžia jų laikyti bendrinės kalbos sinonimais. Čia būtina pasakyti, kad bendrinės kalbos sinonimų žodyno dar neturime – SinŽ 1980 yra visos lietuvių kalbos sinonimų žodynas (nors apskritai, jei nepaisoma sinchronijos ir ypač sintopijos, sinonimų eilutės sudarymas yra savavališkas, o ne tikri sinonimijos duomenys). Tai iškreiptas vaizdas: *plokščias* 1. (*stogas*) – *lėkštas* (*stogas*), o 2. → *seklus*, bet *seklus* – pirmiausia *negilus*, *nedubus* (*lėkštė*), paskiausiai – *lėkštas*. AntŽ 2003 ⁴*status* – *lėkštas*, *nuolaidus*, *nuožulnus*, *slėsnas* – „kuris beveik visai nepakilęs, žemas“: *Šito upelio labai statūs krantai, o ano lėkšti* Višakio Rūdà; o *plokščias* – *smailus* „kuris atsikišęs“ (?!). Reikšmės nenusistovėjimo faktų nemažai, pvz.: *lėkštas* – 1. *плоский*: *lėkštas dubuo* – *плоское блюдо* (nors ir *plokščias* – 1. *плоский*), tik 2. (*nestatus*) *пологий, отлогий* LRKŽ 1988, *пологий* – pirmiausia *nuožulnus*, *nuokalnus*, *nuolaidus*, *nuotakus*, *pažulnus*, *nuokalvus*, *pašliaunus*, tik tada *lėkštas*, bet su pažyma *tarm.* (paskui dar *šlainus tarm.*) RLKŽ III 1984. Atrodo, kad kiekvienas autorius čia reikšmės apibrėžia, rikiuoja ir pažymas *tarm.* rašo pagal savo tarmę... O SinŽ 1980 tarp dominantės *nuotakus* (pamažu, nestačiai žemėjantis) sinonimų – *nuolaidus* (*kalnas*), *nuožulnus* (*stogas*), *pažulnus*, *žulnas* (*krantas*), *nuokalnus*, *nuokalvus*, *pakalnus*, *nuožvilnus* *tarm.*, *pašliaunus* *tarm.* (*stogas*, *kalnas*) ir *pašliaūtinus* *tarm.*, *pašlėdus* *tarm.* (*dirva*), *pašliuodus* *tarm.* (*lubos*), *šlainus* *tarm.* – *lėkšto* visai nėra: mat pagal autoriaus tarmę *lėkštas* yra „plokščias“... Bet tai klaidinga. StatŽ 2002 yra *nuožulniosios grindys* – *inclined floor* – *einsteigender Fußboden* – *plancher oblique* – *наклонный пол*.

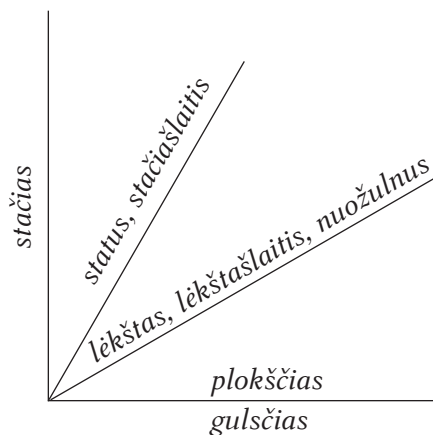
Galbūt nepavykus įveikti tarptarminės būdvardžių *plokščias* ir *lėkštas* reikšmių kolizijos – kai ji dar nebuvo panaikinta ir norminamojoje leksikografijoje, kaip kompromisas ir atsirado dirbtinis *sutapdintas stogas*. Gal dėl to greta *lėkštės* MokŽ 2000 nėra žodžio *lėkštas*.

Kompromisinis sprendimas būtinai šalintinas. O žodžių *plokščias* ir *lėkštas* reikšmių kodifikavimas skubiai baigtinas ir įtvirtintinas. Negali bendrinėje kalboje likti tokios žodžio *lėkštas* reikšmių kolizijos – *plokščias* – 1. *lėzens*; *plakans*: *plokščias stogas* – *lėzens jumts*, *plokščia krūtinė* – *plakanas krūtis*, o *lėkštas* – 1. *plakans*, 2. *lėzens* LieLaŽ 1964, *lėkštas* – 1. *flat*; *plane*, 2. (*nestatus*) *gently-sloping* LAKŽ 1991.

Mintį, kad *lėkštas* motyvuotai gali būti „plokščias“ kiek paremtų etimologija, bet ne visai – pirmą kartą motyvacija tikrai būtų tik „gulsčias“ – nors latviškas giminaitis *lēzns*, *lēzens* – „flach“ (Būga II 1959: 421), bet liet. ryt. aukšt. *ložėti*, *-ėja* (*lōži*), *-ėjo* „būti išlūžusiam, išgulusiam“ (iš kito arealo

ložinti „truputį lenkti“ P. Ruigio žodynas (70), K. Milkaus žodynas (92)), ²*ložė* „vieta, kur išgulę javai, išgulę javai“; 2. „sulūžęs, palenktas pėdas“; *lažoti* „gulti, virsti (apie javus)“ (*išležti*, *-lenža*, *-ležo* „išgulti nuvytus“ Kuršėnai), *lažėkai* ir *lažonai* „išgulę javai“; ¹*palაžas* „tai, kas išvirtę, sugulę, suklota“ (Fraenkel 1955–1965, patikrinta LKŽ VII 1966 ir IX 1973 – čia *lažoti*, *lažėkai*, *lažonai* ir ¹*palაžas* laikomi svetimybėmis – slavybėmis, bet tai netiesa; beje ¹*palაžas* neskirtinas nuo ²*palაžas* „auka“ M. Mažvydas, Wolfenbütelio postilė < *, „tai, kas padėta – paguldyta (ant aukuro)“ (turbūt kitos kilmės paronimas *lėkšnas* „minkštas, gležnas“ Pagiriaĩ: ? *lekšti*, *lėška* (*lenška*), *leško* „lėpti, glebti“ Ūžventis, nors ir *lėkšti*, *lėkšta*, *lėško* (žr. *lekšti*) Kùpiškis (LKŽ VII 1966)). Taigi *lėkštas* *, „gulsčias, pagulęs, gulintis“ galėjo nesunkiai virsti ir į „plokščias“; ir į „nuožulnus“ (plg. *lėkis* „gegnė“ Fraenkel 1955–1965).

Dabartinei žodžio *lėkštas* semantikai svarbiausi jo santykiai su mikrosistemos nariais. Lemiamas dalykas yra tai, kad rus. *плоский*, vok. *flach*, angl. *flat*, pranc. *plat* – liet. *plokščias*. Taigi visa mikrosistema atrodytų taip:

Sutapdintas į ją tiesiog nelenda.

IŠVADOS

1. Dūriniai su II daiktavardiniu sandu *vieta* ir I daiktavardiniu / būdvardiniu arba veiksmažodiniu sandu yra gana gausūs gyvosios kalbos žodžiai ir naujadarai (dažnai terminai) nuo pat pirmojo lietuvių kalbos žodyno (prieš 1620). Nors pirmieji yra arba buvusios, arba esamos, antrieji – veiksmažodinio sando – tik esamos vietos pavadinimai, kai kurie iš abiejų darybos būdų įeina į bendras semantines mikrosistemas, o jose pasitaiko analogijų ir sąveikų. Antrojo būdo daryba sunkesnė, ne tokia aiški, čia pasitaiko

jungiamojo balsio svyravimų, kai kuriuos stumia dalyko specialistų daromi netaisyklingi dariniai su I sandu iš priesagos *-imas* veiksmazodžių abstraktų. Kartais čia klupteli ir normintojai, o dalyko specialistai – pagrindiniai tų terminų vartotojai atrodo visai silpnai. Ypač ilga ir paini, todėl pamokoma *kirtavietės* istorija.

2. Gana plačiai vartojamas, nors neaprobuotas terminas *sutapdintas stogas* (aprobuotas pirma *lėkštas* arba *lėkštasis*, dabar *plokščiasis stogas*) bus atsiradęs kaip kompromisas – nestengus įveikti būdvardžių *plokščias* ir *lėkštas* reikšmių tarptarminės kolizijos, kai ji dar nebuvo (visai) panaikinta norminamojoje leksikografijoje (ta kolizija atsispindi termino normos kaitoje). Kai *plokščias* yra rus. *плоский*, vok. *flach*, angl. *flat*, pranc. *plat*, tai *lėkštas* negali būti „plokščias“, o tik „nuožulnus“ – rus. *наклонный, пологий*, vok. *geneigt, abschüssig*, angl. *sloping*, pranc. *oblique*.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

A: *Ausra* (laikraštis).

Ambrasas S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai*, Vilnius.

AntŽ 2003: Ermanytė I. *Antonimų žodynas*, Vilnius.

AplApsŽ 2000: *Aplinkos apsaugos terminų žodynas*, Vilnius.

BM ir RT 2000: Toporov V. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. Vert. E. Jakulis, Vilnius.

Brückner A. 1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.

Būga K. II 1959: *Rinktiniai raštai 2*, Vilnius.

CivilP 1969: Krasenskis V., Fedorovskis L. *Civiliniai, pramoniniai ir žemės ūkio pastatai*. I d. *Civiliniai pastatai*.

Vert. R. Pranaitienė, Vilnius.

DŽ 1954: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.

DŽ 1972: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.

DŽ 1993: *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.

Fraenkel E. 1955–1965: *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg–Göttingen.

G ir FGTŽ 1956: Gudelis V. *Geologijos ir fizinės geografijos terminų žodynas*, Vilnius.

GK 1934: *Gimtoji kalba*.

GKr: *Gimtas kraštas* (savaitraštis).

KK I 1961: *Kalbos kultūra 1*.

KK III 1962: *Kalbos kultūra 3*.

LAKŽ 1991: Piesarskas B., Svecėvičius B. *Lietuvių–anglų kalbų žodynas*, Vilnius.

LEnc IV 1936: *Lietuviškoji enciklopedija 4*, Kaunas.

LEnc VI 1937: *Lietuviškoji enciklopedija 6*, Kaunas.

Lyberis A. 1961: Ar gerai sudarytas žodis *kirtavietė*. – *Kalbos kultūra 1*, 35–36.

Lyberis A. ir Ulvydas K. 1958: Lietuvių literatūrinės kalbos leksikos praturtėjimas tarybinės santvarkos metais. – *Literatūra ir kalba 3*, 31–110.

LieLaŽ 1964: Bojāte A., Subatnieks V. *Lietuviešu–latviešu vārdnīca*, Rīga.

LKŽ I₁ 1968: *Lietuvių kalbos žodynas 1*, Vilnius.

LKŽ II₁ 1969: *Lietuvių kalbos žodynas 2*, Vilnius.

LKŽ III 1956: *Lietuvių kalbos žodynas 3*, Vilnius.

LKŽ IV 1957: *Lietuvių kalbos žodynas 4*, Vilnius.

LKŽ V 1959: *Lietuvių kalbos žodynas 5*, Vilnius.

LKŽ VII 1966: *Lietuvių kalbos žodynas 7*, Vilnius.

LKŽ VIII 1970: *Lietuvių kalbos žodynas 8*, Vilnius.

- LKŽ IX 1973: *Lietuvių kalbos žodynas* 9, Vilnius.
 LKŽ X 1976: *Lietuvių kalbos žodynas* 10, Vilnius.
 LKŽ XI 1978: *Lietuvių kalbos žodynas* 11, Vilnius.
 LKŽ XIII 1984: *Lietuvių kalbos žodynas* 13, Vilnius.
 LKŽ XV 1991: *Lietuvių kalbos žodynas* 15, Vilnius.
 LKŽ XVI 1995: *Lietuvių kalbos žodynas* 16, Vilnius.
 LKŽ XX 2002: *Lietuvių kalbos žodynas* 20, Vilnius.
 LP: *Lietuvos pionierius* (laikraštis).
 LRKŽ 1988: Lyberis A. *Lietuvių–rusų kalbų žodynas*, Vilnius.
 LTE II 1977: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 2, Vilnius.
 LTE V 1979: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 5, Vilnius.
 MokŽ 2000: Norkaitienė M., Šepetytė R., Šimėnaitė Z. *Mokomasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
 Mt: *Metai* (žurnalas).
 Pakalka K. 1979: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius.
 PolŽ 1959: *Rusų–lietuvių kalbų politechninis žodynas*. Red. kol. p-kas A. Novodvorskis, Vilnius.
 PolŽ 1984: *Rusų–lietuvių kalbų politechnikos žodynas*. Sudarė G. Daugėla, spec. red. J. Stanaitis, Vilnius.
 PrekŽ 1996: Pričinauskas J. *Rusų–lietuvių kalbų prekių žodynas*, Vilnius.
 RLKŽ II 1983: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 2. Sudarė Ch. Lemchenas, Vilnius.
 RLKŽ III 1984: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 3. Sudarė J. Kardelytė, J. Macaitis, A. Mankevičienė, Vilnius.
 RLKŽ IV 1985: *Rusų–lietuvių kalbų žodynas* 4. Sudarė J. Kardelytė, Ch. Lemchenas, J. Macaitis, A. Mankevičienė, Vilnius.
 Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
 SinŽ 1980: Lyberis A. *Sinonimų žodynas*, Vilnius.
 StatŽ 2002: *Statybos terminų žodynas*. Moksl. red. A. Kudzys, Vilnius.
 Umbrasas A. 2007: Ar taisytina *radimvietė*? – *Gimtoji kalba* 6, 14.
 Urbutis V. 1962: Dar dėl *kirtavietės* ir *kirtimvietės*. – *Kalbos kultūra* 3, 45–50.
 Vd: *Veidas* (žurnalas).
 VLE III 2003: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 3, Vilnius.
 VLE VI 2004: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 6, Vilnius.
 VLE X 2006: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 10, Vilnius.
 ZanŽ II 2004: *Zanavykų šnektos žodynas*. Red. V. Sakalauskienė (vyriaus. red.), K. Vosylytė, Vilnius.
- Фасмер М. I 1986: *Этимологический словарь русского языка* 1, Москва.
 Фасмер М. II 1986: *Этимологический словарь русского языка* 2, Москва.
 Фасмер М. IV 1987: *Этимологический словарь русского языка* 4, Москва.

Gauta 2007-09-10

Jonas Klimavičius
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio g. 5, LT-10308
 E. paštas: terminologai@lki.lt